

Το ξεκλήρισμα των Εβραίων

[Από «Το δικό μας αίμα» του Γιώργου Ιωάννου]

Ο εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης ανήκε σε πολλά και διάφορα ιστορικά στρώματα, από την αρχαιότητα. Στην καθημερινή ζωή, πάντως, ξεχώρισμα τέτοιο δεν υπήρχε, ήταν όλοι τους μ' ένα όνομα «οι Εβραίοι». Ο εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης δεν θα είχε τίποτε το ιδιαίτερο και ξακουστό, αν δεν κατέφευγαν σ' αυτήν πλήθος Εβραίοι της Ισπανίας και Πορτογαλίας. Λαός αλλιώτικος, σπαρταριστός, που έδωσε τελικά τη σφραγίδα του, τη γλώσσα του, τη διάλεκτο της Καστίλλιας, και τις συνήθειές του, σ' όλους τους άλλους Εβραίους, παλιούς και νεώτερους. Οι ίδιοι οι Εβραίοι ονόμαζαν τους Ισπανοεβραίους «σεφαραδί», ενώ τους Βορειοεβραίους «εσκεναζί». Όλοι τους βρέθηκαν στη Σαλονίκη με την ψυχή στο στόμα, εξαιτίας άγριων διωγμών. Και πραγματικά, τους είχε μείνει κάτι το δειλό στο βλέμμα και τους τρόπους, μια παροιμιώδης, διπλωματικότητα στα λόγια και τη φωνή. [...]

Δεν τους θυμόμαστε να γλεντάνε ποτέ, τουλάχιστο κατά τον τρόπο το δικό μας. Φαίνεται ότι στα ακριβά κέντρα, μακριά από τα μάτια της φθονερής πλέμπας, μόνον οι πλούσιοί τους γλεντοκοπούσαν άγρια. Στα σπίτια όμως των μεσαίων και των φτωχών – και αυτοί ήταν οι περισσότεροι – επικρατούσε μεγάλη ησυχία και τα παράθυρά τους το βράδυ ήταν από νωρίς σκοτεινά, καθώς έπεφταν γρήγορα για ύπνο. Πού και πού ξεσπούσε κανένας γρήγορος καβγάς στα καστιλλιάνικα – εβραϊκός καβγάς, όπως λέγαμε – και ύστερα σιγή πάλι. Μα, την ημέρα ζώηρευαν υπερβολικά, γέμιζαν την αγορά με τις φωνές τους.

Τα Σάββατα οι γέροντες δεν έκαμναν τίποτε, καμιά δουλειά απολύτως. Πήγαιναν, βέβαια, στη Χάβρα, και μετά άνοιγαν στο σπίτι τους κανένα ιερό βιβλίο. [...] Οι νεώτεροι με βαριά καρδιά τραβούσαν για τα μαγαζιά και τις δουλειές τους. [...] Οι γριές έβαζαν τα επίσημα ρούχα τους και καθόντουσαν στο παράθυρο ή στην πόρτα έξω. Ποτέ δεν ακούστηκε να κάνουν κουτσομπολιά οι Εβραίες στις Ελληνίδες, αυτό όμως μπορεί να οφείλεται και στο ότι δεν έκαμναν παρέα. [...]

Ειδικότητα των Εβραίων ήταν όχι μόνο το εμπόριο, αλλά και διάφορες ταπεινές εργασίες, που δεν καταδέχονταν να τις κάνουν οι Ρωμιοί. Μεγάλο μέρος από τη χαμαλαρία του λιμανιού και της αγοράς ήταν Εβραίοι. Αυτοί ήταν εύρωστοι άνθρωποι, ενώ οι άλλοι του εμπορίου ήταν μισές μερίδες. [...] Και αν επιμένω μιλώντας γι' αυτούς τους ταπεινούς, δεν είναι γιατί οι Εβραίοι δεν είχαν και τους μορφωμένους και τους επιστήμονές τους, αλλά γιατί θέλω να δείξω, όσο γίνεται πιο καθαρά, πως αυτοί που με τόσο σύστημα εξόντωσαν οι Γερμανοί δεν ήταν, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, ούτε μεγιστάνες, ούτε τραπεζίτες, ούτε κοινωνικοί άρχοντες, μα βασανισμένοι φουκαράδες, τουλάχιστο όσο και εμείς.

Οι Εβραίοι κατοικούσαν όλοι σχεδόν στο κάτω μέρος της πόλης και μάλλον προς το δυτικό. Αυτό συνέβαινε γιατί στα υψώματα, ως πιο υγιεινά, κατοικούσαν οι Τούρκοι ενώ στο κάτω ανατολικό τμήμα οι Έλληνες. Λένε πως το τεράστιο τμήμα της πόλης, που κάηκε στη μυστηριώδη πυρκαγιά του '17, ήταν πολύ ωραίο, σαν την Σεβίλη, το Τολέδο και την Κόρδοβα. Μέσα εκεί, στους σκεπαστούς υγρούς δρόμους, τα ανήλιαγα στενά σοκάκια, στα σφιχτοστριμωγμένα σπίτια, έβρισκαν οι Εβραίοι τον εαυτό τους, την πατρίδα της ψυχής τους και όταν έγιναν όλα στάχτη, έχασαν τον κόσμο τους. [...] Η Κοινότητά τους αντί να πληθύνεται, άρχισε από τότε να φθίνει. Από ογδόντα ή και ενενήντα χιλιάδες ψυχές που αριθμούσε στην αρχή του αιώνα, έφτασε να έχει πενήντα περίπου χιλιάδες, όταν μπήκαν οι Γερμανοί. [...]

Οι Γερμανοί μπήκαν στην Θεσσαλονίκη στις 9 Απριλίου 1941. Από τα πρώτα μέτρα τους ήταν να πάψουν τις εβραϊκές εφημερίδες αλλά και τις ελληνικές Όλες τις αντικατέστησε η «Νέα Ευρώπη» μια ανυπόφορη χιτλερική φυλλάδα. Ύστερα άρχισαν τις επιτάξεις των σπιτιών, όχι μόνο των εβραϊκών. Με τη διαφορά όμως, ότι τους Εβραίους δεν τους άφηναν να πάρουν από μέσα τα υπάρχοντά τους.

Το Σάββατο, 18 Ιουλίου 1942, στις 8 το πρωί, συγκεντρώνουν όλους τους άρρενες Εβραίους, από 18 ως 45 χρονών, στην πλατεία Ελευθερίας, που την έχουν ζωσμένη με πολυβόλα. Τους κρατούν, χωρίς εξήγηση, μες στον ήλιο, όρθιους, ασκεπείς, διψασμένους, ως τις 2 το μεσημέρι. Όποιος τολμάει να καθίσει υφίσταται καψόνι άγριο. Τις επόμενες μέρες, όταν τους ξαναμάζεψαν, αποδείχτηκε ότι ήθελαν να τους καταγράψουν για καταναγκαστικά έργα. Στα καταναγκαστικά αυτά έργα στάλθηκαν χιλιάδες Εβραίοι και αρκετοί από αυτούς δεν ξαναγύρισαν.

Το 1943 είναι η μαύρη χρονιά.

Πρώτα τους φορούν το άστρο, και τους επιτρέπουν να κινούνται μες στην πόλη ελεύθερα, αλλά με το άστρο. Τους είπαν: “άμα σας πιάσουμε χωρίς το άστρο, θα σας τουφεκίσουμε”. Και οι Εβραίοι, πειθήνιοι, γύριζαν με το άστρο· ένα μεγάλο άστρο, φτιαγμένο από τσόχα κίτρινη που φαινόταν μίλια μακριά. Γέμισε η πόλη κίτρινα άστρα. Τότε καταλάβαμε πόσο πολλοί ήταν οι Εβραίοι. Ακόμη και συμμαθητές μας φόρεσαν στο σχολείο το άστρο, για να μη χάσουν τα μαθήματα.

Τέλος, δημιούργησαν τα προσωρινά γκέτο. Μεταφέρονται άρον-άρον και στριμώχνονται οι Εβραίοι μόνο σε ορισμένες γειτονίες. Στο μεταξύ ετοιμάζεται πυρετωδώς το στρατόπεδο του βαρώνου Χιρς, μια φτωχοσυνοικία στον Παλιό Σταθμό κοντά. Στήνονται πολυβολεία, προβολείς, σύρματα. Οι Γερμανοί λένε ανοιχτά πια στους Εβραίους ότι θα τους μεταφέρουν στην Κρακοβία. Οι Εβραίοι ετοιμάζουν ρούχα ζεστά και γερά για ν' αντιμετωπίσουν το βαρύ κλίμα της Κρακοβίας και οι νέοι τους παντρεύονται ασταμάτητα. Ακόμα αντηχούν, θαρρείς,

αποδώ και αποκεί, τα τραγούδια, τα γέλια και τα παλαμάκια μέσα στη σιγή του νυχτερινού γκέτο.

Στις 15 Μαρτίου του '43, το πρωί, οι Γερμανοί αρπάζουν τις πρώτες τρεις χιλιάδες, τις φορτώνουν σ' ένα τεράστιο τραίνο εμπορικό, με πάνω από σαράντα βαγόνια, και τους εξαποστέλλουν. Από τη μέρα εκείνη συχνά πυκνά συμβαίνει το ίδιο. Μπλόκο στις γειτονιές τα ξημερώματα, σύνταξη των Εβραίων στο δρόμο με τα μπογαλάκια τους, ξεκίνημα των ομάδων, ποδαρόδρομο εννοείται, για το στρατόπεδο του βαρώνου Χιρς. Εκεί δεν τους μαντρώνουν απλώς ώσπου να ετοιμάσουν την αποστολή, αλλά τους εξαθλιώνουν συστηματικά, τους ληστεύουν, τους δέρνουν, τους ποδοπατούν, μερικούς τους σκοτώνουν.

Συνολικά έγιναν 19 αποστολές Εβραίων από τη Βόρεια Ελλάδα. Σύμφωνα με τις στατιστικές των Σιδηροδρόμων, από τη Θεσσαλονίκη μόνο μεταφέρθηκαν 42.830 ψυχές. Χώρια οι Εβραίοι των μικρών πόλεων της Μακεδονίας και Θράκης – οι Βούλγαροι τους παρέδωσαν – άλλες 3.000. Από αυτούς το μεγαλύτερο μέρος ρίχτηκε, έτσι με τα βαγόνια, στον Δούναβη. Και το πρόβλημα λύθηκε. Τους Σαλονικιούς τους έκαψαν, κυρίως, στα κρεματόρια του Μπιρκενάου. Μόνο 2.000 γύρισαν. Πού βρίσκεται αυτό το Μπιρκενάου, ποιος ξέρει...

Η επιστροφή των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη

[Από τα μαθήματα της Μαρίας Καβάλα, «Η επιστροφή των πρώτων επιζώντων στη Θεσσαλονίκη»]

“Πέρασε αρκετός καιρός από την Απελευθέρωση ώσπου να επιστρέψουν όλοι οι επιζώντες. Όταν οι Σύμμαχοι απελευθερώνουν τα εγκαταλειμμένα από τους Γερμανούς στρατόπεδα πρέπει να περιθάψουν τους μισοπεθαμένους κρατούμενους. Για πολλούς έγκλειστους, χωρίς οι ίδιοι να το γνωρίζουν, ο μακρύς δρόμος της επιστροφής είχε αρχίσει όταν οι Γερμανοί εκκένωναν τα στρατόπεδα και οδηγούσαν τους κρατούμενους σε βασανιστικές πορείες θανάτου. Τον παγωμένο χειμώνα του '44-'45, μισόγυμνοι, εξαντλημένοι, πεινασμένοι περπατούν αδιάκοπα σε δρόμους στρωμένους με πτώματα” (Μπενβενίστε, 2014, σ. 142).

Οι διασωθέντες από τα στρατόπεδα ήταν μόλις 1.000, ποσοστό περίπου 4% από τους 50.000 Εβραίους που ζούσαν στη Θεσσαλονίκη πριν από τον πόλεμο.

«Όταν ο πρώτος επιζών του Άουσβιτς φτάνει στην πόλη, τον Μάρτη του '45, τα κακά μαντάτα κάνουν γρήγορα τον γύρο της πόλης: “Οι Γερμανοί έκαψαν όλους τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στα κρεματόρια”! Προς το τέλος της άνοιξης φθάνουν στην πόλη επιζώντες των στρατοπέδων συγκέντρωσης και των στρατοπέδων του θανάτου. Τους περιβάλλει μια ανησυχητική ξενότητα. Αποξενωμένοι και ολομόναχοι, καθώς η μοίρα τους μοιάζει να μην αφορά όσους στέκουν γύρω. Εξορισμένοι από ό,τι κάποτε τους χάριζε εμπιστοσύνη, από ό,τι πίστευαν, εξορισμένοι από την ιστορία της ίδιας τους της ζωής. Ποιος θα πιστέψει την πείνα,

το κρύο, τον πόνο, τον φόβο, την εξάντληση, την απελπισία, τον θάνατο ολόγυρα, παντού; Ακόμη κι αν επιθυμούν να μιλήσουν, γρήγορα καταλαβαίνουν πως κανείς απ' όσους δεν έζησαν και δεν είδαν δεν θέλει να ακούσει». (Μπενβενίστε, 2014, σ. 135-136).

Άλλοι βρίσκουν στήριγμα στον παλιό γείτονα, φίλο ή συνάδελφο. Άλλοι, όχι. Η κοινότητα που ανασυγκροτείται είναι ο μοναδικός πόλος σταθερότητας. Ο τελευταίος επιζών επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη τον Νοέμβριο του 1945.

Για πολλούς η επιστροφή στην Ελλάδα αποδεικνύεται μια ενδιάμεση στάση πριν από τη μετανάστευση, όταν ανακαλύπτουν ότι ο τόπος από τον οποίο διώχθηκαν δεν είναι πια δικός τους, ότι σ' αυτόν δεν υπάρχουν πια ούτε συγγενείς, ούτε σπίτι, ούτε περιουσία. Για τους περισσότερους Έλληνες, Εβραίους και μη, τα μεταπολεμικά χρόνια ήταν χρόνια μεγάλης ανέχειας, δυσκολιών και έλλειψης στέγης.

Τα προβλήματα με τις κατελημμένες εβραϊκές περιουσίες είναι πολλά. Συχνά οικογένειες μοιράζονται μια στέγη, μια αυλή μέχρι να βρεθεί μία λύση.

Η απόδοση των περιουσιών εξελίσσεται σε μια μακρόχρονη διαδικασία η οποία θα αποφέρει καρπούς μόλις το 1953.

Σήμερα στη Θεσσαλονίκη ζουν 1200 Έλληνες Εβραίοι συσπειρωμένοι γύρω από τη κοινότητά τους, προσπαθώντας να κρατήσουν τη μνήμη ζωντανή στην πόλη που αγάπησαν.

Η πόλη από την άλλη αναζητά και τιμά τα ίχνη της Εβραϊκής παρουσίας με δράσεις και εκδηλώσεις τέχνης και πολιτισμού. Γι αυτό και η Θεσ/νική αποτελεί εστία έλξης για τους απανταχού Εβραίους.

Τα αποσπάσματα που διαβάστηκαν προέρχονται από:

- «Το δικό μας αίμα», του Γιώργου Ιωάννου
- «Μαρτυρίες αυτών που επέζησαν», της Ρίκα Μπενβενίστε
- «Η επιστροφή των πρώτων επιζώντων», της Μαρίας Καβάλα.

Τα αποσπάσματα συνοδεύτηκαν μουσικά από:

- το σεφαραδίτικο τραγούδι «Serena» με τη Σοφία Καλεμκερίδου
- το τραγούδι του Leonard Cohen «Dance me to the end of love»
- το τραγούδι της Yasmin Levy «Una noche mas»